

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

იბერიულ-კავკასიური ენები

იბერიულ-კავკასიური ენები, კავკასიაში კომპაქტურად დასახლებულ ხალხთა ენების ყველაზე დიდი ჯგუფი, რ-იც მონათესავე იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახს ქმნის. მასში ოთხ ჯგუფს გამოყოფენ: 1. იბერიული (ანუ ქართველური) ჯგუფი – ქართული, ზანური (კოლხური), ანუ მეგრულ-ჭანური (მეგრულ-ლაზური) და სვანური; 2. აფხაზურ-ადიღური (ანუ აფხაზურ-ჩერქეზული) ჯგუფი – აფხაზური, აბაზური, ადიღური, ყაბარდოული და უბიხური; 3. ნახური, ანუ ჩაჩნური ჯგუფი – ჩაჩნური, ინგუშური და წოვა-თუშური (ანუ ბაცბური); 4. დაღესტნური ჯგუფი – ა) ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური ქვეჯგუფი – ხუნძური, ანდიური, ბოთლიხური, ლოდობერიული, კარატაული, ჭამალალური, ტინდიური, ბაგვალალური, ახვახური, დიდოური, ჰინუხური, ხვარშიული, კაპუჭური (ანუ ბეჟიტური), ჰუნზიბური; ბ) ლაკურ-დარგუული ქვეჯგუფი – ლაკური, დარგუული; გ) ლეზგიური ქვეჯგუფი – ლეზგიური, თაბასარანული, აღულური, ნახური, მუხადური (რუთულური), უდიური, ბუდუხური, კრინული, ხინალულური, არჩიბული. ყველა ეს ენა (სულ 37), გარდა უბიხურისა, გავრცელებულია კავკასიის მინა-წყალზე, ხოლო უბიხები 1864 სოჭი-ადღერის მიდამოებიდან მთლიანად გადაასახლეს თურქეთში. დღეს მათი ენა გაქრობის პირასაა.

ენათა ამ ოჯახის აღსანიშნავად სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახელწოდება გამოიყენებოდა – პალეოკავკასიური, იაფეტური, ალაროდიული, ქართულ-შარომატიული. ამჟამად კი ძირითადად ორი ტერმინია დამკვიდრებული – იბერიულ-კავკ. ენები და კავკ. ენები. პირველს ის უპირატესობა აქვს, რომ იგი გარკვევით შემოსამზღვრავს იმ წრეს ენებისას, რ-ებიც არ არის მხოლოდ კავკასიაში გავრცელებული – ინდოევროპულ (სომხური, ოსური, თალიშური, ქურთული), თურქულ (აზერბაიჯანული, ყუმუხური, ყარაჩაული, ბალყარული, ნოღაური) და სემიტურ (ასურული) ენებს. ამდენად, ტერმინი „იბერიულ-კავკასიური ენები“ საშუალებას იძლევა ენათმეცნ. ცნება „კავკასიური ენები“ გაიმიჯნოს გეოგრ. ცნებისაგან „კავკასიის ენები“. ყველა ეს ენობრივი ჯგუფი, გარდა

ქართველურისა, ერთიანდება ტერმინით – მთის იბერიულ-კავკ. ენები ან უფრო მოკლე ფორმით – მთის კავკ. ენები. მისი სინონიმია ჩრდილოკავკ. ენები, რ-საც უპირისპირდება ქართველური ენების აღმნიშვნელი – სამხრეთ კავკ. ენები.

ი.-კ. ე. წარმოდგენილია 12 სამწერლობო და 25 უმწერლობო ენით. დამწერლობის მქონე ენები: ქართული, აფხაზური, აბაზური, ადიღური, ყაბარდოული, ჩაჩნური, ინგუშური, ხუნძური, ლაკური, დარგუული, ლეზგიური, თაბასარანული. ამ ენათაგან უძველესი დამწერლობა აქვს მხოლოდ ქართ. ენას, ხოლო დანარჩენი ახალდამწერლობიანი ენებია, რ-თა უმრავლესობის დამწერლობა (ანბანი) XX ს. 20-იან წლებში შეიქმნა თავდაპირველად ლათ. გრაფიკის საფუძველზე, ხოლო შემდეგ (1938-იდან) ლათინური რუს. გრაფიკით შეიცვალა; უფრო ადრე კი XIX ს. II ნახ-ში, რუს. გრაფიკის საფუძველზე და ცალკეული ქართ. ასოებისა და დიაკრიტიკული ნიშნების დამატებით რუსმა ენათმეცნიერმა პ. უსლარმა (1816–75) დაამუშავა აფხაზური, ჩაჩნური, ხუნძური, ლაკური, დარგუული, ლეზგიური და თაბასარანული ენების ანბანები. იყო ცალკეული მცდელობა, მთის კავკ. ენებისათვის გამოეყენებინათ არაბ. დამწერლობა, მაგრამ უშედეგოდ. დაღესტნურ ენათა ახ. ანბანების შექმნის პროცესი დღესაც გრძელდება. სულ რამდენიმე წელია (1990-იდან), რაც დამუშავდა ანბანები ალულური, რუთულური და წახური ენებისათვის. სინას მთაზე ახალაღმოჩენილი ალბანური ტექსტი (იხ. ალბანური დამწერლობა) საფუძველს იძლევა, ძვ. ალბანური ენა დაუკავშირდეს ლეზგიური ქვეჯგუფის ენებს, კერძოდ უდიურ ენას, მაგრამ ეს დამწერლობა VIII ს-იდან გაქრა. კავკასიურ, კერძოდ, ლეზგიურ ენათა თანამედროვე დამწერლობები ახალშექმნილ ანბანებს ემყარება.

ი.-კ. ე-ს ბევრი რამ აქვთ საერთო როგორც ფონეტიკასა და მორფოლოგიაში, ისე სინტაქსსა და ლექსიკაში, მაგრამ მნიშვნელოვანია სხვაობაც. ამიტომაც ამ ენათა გენეტ. ნათესაობის პრობლემა დღესაც დისკუსიის საგანია (იხ. ქართველური ენები). დგას იბერიულ-კავკ. ენათა გარე ნათესაობის საკითხიც სხვა ენებთან.

ლიტ. იხ. სტატიასთან იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება.

გ. თოფურია
